

МОДУС ГАЛИЦЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ В ТВОРЧОСТІ ЙОЗЕФА РОТА

Степан Хороб

*Карпатський національний університет імені Василя Стефаника;
вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76015, Україна;
e-mail: khorob@ukr.net*

*У статті досліджено особливості епічного мислення визначного австрійського письменника, уродженця Галичини (м. Броди) Йозефа Рота. Власне, це й стало **метою** дослідження. Доведено, що це надто яскраво виявилось у творах «галицького пограниччя», котре автор використовував з різною функціональністю (починаючи з топосу й завершуючи національно-етнічними модусами). У такому широкому аспекті вивчення своєрідності ідейно-естетичної свідомості зарубіжного художника слова акцент зроблено на тому, як у романах, повістях, оповіданнях та репортажах Йозефа Рота осмислено і відтворено Галичину як об'єкт і предмет його художнього мислення. Задля цього в статті застосовані відповідні **методи** дослідження: філологічний, герменевтичний, культурно-історичний. У результаті вивчення поставленої проблеми на матеріалі прозових творів Йозефа Рота про «галицьке пограниччя» доведено їх самотність й органічність у загальній творчості класика австрійської літератури. У цьому, власне, й полягає **новизна** дослідження.*

Ключові слова: *Йозеф Рот, «галицьке пограниччя», художнє мислення, австрійське письменство.*

Класик австрійської літератури, письменник єврейського походження, уродженець західноукраїнського містечка Броди Йозеф Мозес Рот (1894-1939) належить до тих художників слова, які не тільки зростають як неперебутні творчі особистості в сприятливому осередді перехрещень різних топосів та національних континуумів (етнічно-традиційних, соціо-культурних, суспільно-історичних і духовно-мистецьких), а й повсякчас виявляли його як унікальне ідейно-естетичне явище в багатосвітньому просторі своїх творів. Власне, таким і постає «галицьке пограниччя» в численних оповіданнях, новелах, повістях, романах і репортажах Йозефа Рота. Через їх розмаїту проблематику, поліфункціональність образних кодів, знакову систему авторської художньої свідомості, фікційну динамічність характерів і сюжетів завжди безпосередньо чи опосередковано присутня тодішня Східна чи Західна Галичина, що, за його ж

словами, була не просто місцем проживання українців, поляків, євреїв, австрійців, німців та інших народів Європи, а своєрідним «етапом або фронтом», помежів'ям, де в суголоссі неодмінно співіснують «власна втіха, власні пісні, власні люди і власний блиск...».

Аналізуючи прозову спадщину Йозефа Рота, неважко помітити, як модифікувався сам модус «галицького пограниччя» в ранньому і завершальному періодах його творчості. Так, у романах «Павутиння» і «Готель «Савой», написаних на початку 20-х років у так званому «річищі втраченого покоління» (Дмитро Затонський), систематика значної частини образів і мотивів була породженням, на переконання критики, традиційної на той час в Галичині етнічної проблематики, зв'язаної з воєнним лихоліттям Першої світової. У прозі письменника наступних, 30-х років («Втеча без кінця», «Марш Радецького», «Тарабас» та ін.), цей край проступає вже зримими контурами краєвидів, конкретної місцевості (української, польської, австрійської), вплетенням до сюжетів цілого ряду майже реальних постатей, соціальних і політичних процесів, що відбувалися натовді в провінції. Нарешті, наприкінці життєвого і творчого шляху художника слова «галицьке пограниччя» набуває у своєму відтворенні майже документальних рис («Бюст імператора», «Гробівець капудинів», «Начальник станції Фальмерайер»).

В основному тут йдеться про малі й великі форми прози Йозефа Рота, тоді як такий специфічно журналістський жанр репортажу, що його блискуче створював письменник («Мандрівка по Галичині», «Євреї в мандрах»), засвідчує поєднання художньої і документальної засад його ідейно-естетичної свідомості. Не випадково біограф Йозефа Рота Давид Бронзен так означає письменницьку потребу саме в такому жанротворенні: «Автор репортажу вдає, що знає країну з часів війни, але жодним словом він не згадує про своє походження, завдяки якому він бачив цю землю очима дитини. Його репортаж (йдеться про «Мандрівку по Галичині»). – С.Х.) – це мішанина із дистанції, на якій йому залежало, і поєднаних спогадом давноминулих подій. Його бажання дивного, яке живилося у батьківщині Галичині, знову пробудилося при новій зустрічі, але зображення ним тогочасного безпорядку і нужди видає порив здивування» [1, с. 259].

Які б жанрові форми не використовував у своїй творчості Йозеф Рот, він завжди йде від спогадового та уявлюваного фактажу до художнього узагальнення, від рідних галицьких коренів до європейських просторів. У такий спосіб він у своїй прозі зазвичай переконливо зображує східноєвропейські (здебільшого галицькі) та західноєвропейські топоси, їх взаємодію та взаємозумовлення. При цьому письменник зумисне не загострює їх взаємовпливи, увиразнює то один, то інший їх боки. Загалом складається враження від його оповідної манери, що вона, манера його письма, значною мірою свідомо переплетена різними, нерідко зу-

стрічно-провокативними концепціями, котрі, знову ж таки, свідомо закладені прозаїком у тексти своїх романів, повістей, рапортажів тощо. Певно, не випадково українська дослідниця Світлана Маценка, визначаючи особливості епічного письма Йозефа Рота, зауважує, що він, задля «концептуалізації проблеми», ледь не в кожному творі вдається до такої оповідної техніки, котру «можна порівняти із павутиною», або ж із «канвою, на якій точний погляд залишає характерний візерунок» [2, с. 23]. Навіть більше, робить висновок дослідниця, зображуючи природні, етнографічні, історичні, урбаністичні, соціальні і культурні ландшафти чи то Галичини та інших Східноєвропейських теренів, чи то Відня, Лейпціга, Марселя та інших місць Західноєвропейських просторів, Йозеф Рот «використовує певні образні маркери, наприклад, організація часопростору, колорит, відчуття приналежності або відчуженості, які також знаходяться під впливом належності або відчуженості, що також знаходяться під впливом західно-східних мисленневих структур, і за допомогою яких він систематизує власну манеру трактування» [3, с. 24].

Отож, який би твір письменника не піддавався літературознавчому аналізу, в ньому беззаперечно відбита своєрідність художнього мислення класика австрійської літератури, означена середовищем перехрещення різних топосів та національних континуумів. І все ж домінуюче значення в цьому він відводить модусу галицького пограниччя. Байдуже, чи то йдеться про зображені письменником події та обставини життя довоєнного, чи то воєнного або ж післявоєнного періодів Першої світової, зосібна 30-х років у Галичині. При цьому варто наголосити, що, власне, цей край Східної Європи у сприйнятті та художньому відтворенні Йозефа Рота набуває візуалізації радше за рахунок його внутрішньопсихологічних чуттів і відчуттів, власних багатих особистісних переживань. Тож мав цілковиту рацію біограф прозаїка Йозеф Стрелка (чеський дослідник), який стверджував, що «Схід є лише в дуже переносному значенні... географічним поняттям... Він репрезентує менше зовнішньогеографічний, більше – внутрішньоекзистенційний простір. Натомість захід виступає не лише як великий історичний світ, а взагалі як урегульований і впорядкований світ, який назовні виглядає безпечним і забезпеченим, а насправді таким не є» [4, с. 70-71]. Хоча в цілому прозаїк у своїх творах абсолютно мотивовано і цілковито свідомо виявляє свою прозахідну позицію. Відтак у його численних текстах так чи сяк все ж зримою постає напруга поміж Заходом і Сходом Європи. Така напруженість оповіді Йозефа Рота є характерною рисою його епічної манери. Як зазначає вже згадувана Світлана Маценка, «ця техніка покликана перетворити імпліцитне на експліцитне і при тому створити певну полемічну атмосферу, яка характеризує і контекстуалізує тексти» [5, с. 26].

Саме ця полемічність, побудована здебільшого не на протиставленні однієї частини іншій, а на зацікавленнях автора до вияву взаєморо-

зуміння та наближення між ними. Тому-то модус галицького пограниччя відіграє вирішальну роль, що позначається на їх самоідентичності, врешті, й на їх самостійності – етнічній, культурній, історичній, соціальній тощо. У романах Йозефа Рота «Павутиння», «Готель «Савой»», «Марш Радецького», «Втеча без кінця», а також у повістях «Бюст імператора», «Гробівець капуцинів», «Начальник станції Фальмерайер» та ін. виразнена туга автора за Галицькою землею, яка дала письменникові не лише місце його народження, красивий дивосвіт дитинства, а й постійну тугу за ними, повсякчасне відчуття ностальгії за тим непроминальним і щемким у його подальшому житті, де б він згодом не мешкав у західній частині Європи. Таким чином на сторінках його творів часто зринає образ Галичини, який здебільшого спростовує (причому повсякчас переконливо) негативне уявлення, зрештою й часті стереотипи та негативні думки «західних європейців супроти Східної Європи і східного єврейства» (С. Маценка). Найпереконливішими є його репортажі «Мандрівка по Галичині» та «Євреї у мандрах».

Попри те, що як і в ранньому, так і завершальному періодах творчості Йозефа Рота домінуючим став для нього космополітизм, він усе ж виокремлює те, що Східна Галичина, на відміну від західноєвропейських етнічних галицьких просторів, більше схильна до збереження своєї ідентичності, національного коріння. Тож якщо в його рідних Бродах тоді переважало єврейське населення, а в довколишніх селах здебільшого мешкали рутенці (русини) і поляки, все ж майбутній письменник ще навчаючись у місцевій німецькій гімназії близько зазнайомився з обома слов'янськими етносами. Доречно зазначити, що тоді тут працював визначний україніст і майбутній академік Василь Щурат. Як засвідчують архівні і спогадові матеріали, Йозеф Рот зчаста спілкувався з українськими студентами Львівського університету. Дослідник його творчості Петро Рихло небезпідставно вважає, що саме ці галицькі роки для Рота були «дуже плідними насамперед у мовному стосунку – там він добре засвоїв польську та українську мови, що пізніше мало відчутні наслідки для вироблення його власного літературного стилю [...] І хоч згодом прозаїк жив у великих столицях Заходу – таких, як Відень, Берлін і Париж, враження його галицького дитинства ніколи не тьмяніли, він знову і знову подумки повертався до них» [6, с.199].

І вже як підсумок цих галицьких впливів на творчість Йозефа Рота німецького дослідника Гайнса Шютца: «Він вважав себе європейцем і космополітом, і все-таки Галичина й прилегла до неї Волинь стали головною ареною його книг; він був універсалістом, який любив провінцію» [7, с.269]. Письменник це художньо переконливо втілює в образі графа Хойницького («Гробівець капуцинів»), лейтенанта фон Тротта («Марш Радецького»), графа Морштина («Бюст імператора») та ін. Саме Йозеф

Рот творчо продовжував традиції таких художників слова, як Ебнер-Ешенбах, Еміль Француз чи Захер-Мазох.

Чи не найувиразніше проступає галицький модус у топографічних замальовках Йозефа Рота. Приміром, Лемберг (Львів) – всуціль мультинаціональне місто зі своєю «строкатою плямою» різноманіття («Мандрівка по Галичині»): Золотоград – містечко бідне, але «виглядає привабливим і безтурботним», навіть розпростерті болота «видаються привабливими, як болотяна вітчизна» («Гробівець капуцинів»). Тай описи природи, доречі кажучи, також під пером Йозефа Рота подані майстерно і переконливо, несуть у собі модус галицького пограниччя («Марш Радецького», «Йов», «Тарабас», «Втеча без кінця», «Фальшива вага», «Левітан», «Погруддя цісаря», «Начальник станції Фальмерайер», а також окремі фрагменти роману «Суниці» та згадані вже жанри репортажу). «Архітектоніка, естетичні функції та мітична трансформація цих образних картин, – пише Петро Рихло, – відіграють у прозових творах Рота помітну роль» [8, с.199]. Власне вони, такі зображені письменником топоси, наче слугують для нього своєрідними епічними персонажами. На це звертають увагу такі українські дослідники, як Тимофій Гаврилів, Світлана Маценка, Петро Рихло, Галина Петросаняк, Тетяна Монолатій та ін. А польський дослідник творчості Йозефа Рота Стефан Кашинський вбачає в цьому своєрідність епічного мислення прозаїка: «Галичина, безсумнівно залишається літературною вітчизною Рота, де під літературною вітчизною слід розуміти не тільки географічні місця народження письменника, але й зашифровані в цьому сенсі відношення до ландшафту, традицій, до людей, до способу мислення й способу оповіді... Тому що, як доводить багатонаціональна традиція галицької літератури, в цьому духовному просторі втілюються цілком особливі, деінде незбагненні, а тому й такі захоплюючі суміші містики, етики, фантазії, пристрасті й надзвичайно суворої дійсності» [9, с. 60].

Справді, в цілому ряді творів Йозефа Рота (приміром, «Втеча без кінця», «Бюст імператора», «Гробівець капуцинів», «Готель Савой») та ін.) органічно сполучені фольклорно-міфологічні, містичні, зрештою, емоційні пристрасті та фантазії, котрі в тісному переплетінні з ландшафтним, зосібна галицьким, осереддям творили оригінальний стиль класика австрійської літератури. Доречно зауважити, що, окрім природного середовища, модус галицького пограниччя виявляється також у письменницькому вітворенні барвистих і неперепутних галицьких традицій, свят, звичаїв, дійств тощо. Прикладом цього може слугувати святкування Різдва в подільському селі Яблунівка у вирі лихоліття Першої світової війни: «Хлопці співали колядок. Близькими ставали хлів і ясла і віслюк, якщо розуміти їхній спів. Коли вірити їм, то Месія народився в Яблунівці, недалеко від халупи вдови Йозефихи Гаргаш, і було це не дві тисячі років тому, а щонайбільше шістдесят, і дідусі ще пам'ятають про

це [...] Подільська рівнина була огорнута безмежною вірою, і Господь був на Поділлі, і Вифлеєм знаходився недалечко звідси, ближче, ніж лінія фронту» [10, с. 7], – так змальовує Йозеф Рот різдвяне дійство у галицькому пограниччі, що межує з подільською землею.

З такою ж мірою достовірності зображує письменник різноманітні елементи галицької культури, що ввібрала у себе традиційні культури етносів, які населяли тоді Галичину – українців, євреїв, поляків, німців тощо. Незрідка прозаїк вкладає в уста своїх персонажів народні пісні. Так, Фердинанд Тротт з «Гробівця капуцинів» виконує український мотив про долю цесарівни, що найтонше передає його душевний стан переживань та сум'ять. У «Тарабасі» українська народна пісня стала своєрідною увертюрою до зображення єврейського погрому містечка Коропота. Як ідеться в творі, «раптом хтось із юрби завів пристрасним, глибоким і ясним голосом пісню «Пречиста Маріє», пісню, добре знану й улюблену в цьому побожному краї, яка народилася багато сторіч тому, в самому серці народу. В ту ж мить, мовби підкошені Божим страхом, всі впали на коліна – непоказні селяни, ставні солдати, як дезертири і вояки Тарабаса. Якесь могутнє сп'яніння охопило їх. Їм здавалось, що вони почали ширяти в повітрі, хоча насправді стояли на колінах» [11, с. 78]. Таким чином автор відтворює дивовижну силу впливу української пісні на присутніх – містян і селян, представників різних національностей.

Одночасно Йозеф Рот, свідомо дбаючи про правдивість зображуваних образів, зокрема галичан-українців, що мешкали на прикордонних австрійських землях, показував у своїх творах (наприклад, «Марш Радецького», «Втеча без кінця», «Мандрівка по Галичині» та ін.), яким тортурам піддавалися вони з боку Австро-Угорської імперії. Нерідко звинувачувані у відступництві (зраді, шпигунстві, дезертирстві), надто ж у період воєнного лихоліття Першої світової, їх масово знищували. Військово-польові суди без розбору піддавали галицьке населення тортурам і знищенню, як про це йдеться на сторінках «Маршу Радецького»: «Поквапні військово-польові суди виносили в селах поквапні вирокі. [...] Було ніколи. Доводилося якнайшвидше відступати, але і зрадників карати якнайшвидше [...] На церковних майданах, по хуторах і селах ляскали постріли поквапних виконавців спішних вироків, і понурий стукіт барабанів супроводив монотонне читання тих вироків судовиками, і жінки страчуваних, падаючи в багнюку перед забр'юханими чобітьми офіцерів, голосили, благаючи змилюватися, і палахкий вогонь шугав із хат і повіток, стаєнь і оборогів [...] Цілими днями висіли на церковних майданах по деревах справжні і гадані зрадники на пострах живим» [12, с. 333-334].

Вражаюче змальована картина Йозефом Ротом – переконливо-правдива, емоційно-психологічна і реалістична. Знову ж таки, це ще одна сторона галицького пограниччя, зосібна періоду Першої світової вій-

ни. Зрештою, у подібних романах та повістях, оповіданнях та репортажах Йозефа Рота про нелегкі події і процеси 20-30 років ХХ століття, що відбувалися на помежів'ї східних теренів Галичини і західних землях Європи завжди знаходилися щемкі місця про зображення різних етносів, котрі заселяли галицький край споконвіків. Про їх долю й історію Йозеф Рот знав багато й достеменно.

Отож під його пером модус галицького пограниччя набував все нових і нових рис. Він був невід'ємний у світогляді письменника, по-різному вигранювався в цілій серії його романів, повістей, оповідань та новел, а також у репортажах. Важливо, що галицьке пограниччя (як доведено) – предметна і цілковито органічна риса художнього мислення австрійського прозаїка. Вона щораз інакше виявляється у його творах: чи то через зіставні механізми східних і західних теренів Європи, чи то через протиставлення Галичини іншим місцям Австро-Угорської монархії, чи то через авторську прив'язаність до дитячих спогадів про край, де народився письменник, чи то через художню адаптацію культурно-національних надбань галицьких етносів, зокрема й українського, врешті-решт через час і простір галицьких топосів. Хай там як, така поліфонія вражень і відображень Йозефа Рота відчутно позначилася на цілому ряді його прозових творів, сформувавши самобутню систему його естетики й поезики.

Власне, завдяки цьому він досяг значних успіхів як класик австрійської літератури. Цьому, до речі кажучи, присвячена книга українських видавців про творчість Йозефа Рота «Факт як експеримент: Механізми фікціоналізації дійсності у творах Йозефа Рота» (Львів: ВНТЛ-Класика, 2007, 277 с.). Ця наукова студія, що складається із праць зарубіжних та українських дослідників, – на сьогодні є чи не найповнішим дослідженням творчості австрійського письменника в Україні. Важливо при цьому зазначити, що серед її співавторів є й західноукраїнські вчені зі Львова (Світлана Маценка – «Захід та Схід у тлумачення Йозефа Рота» та Тимофій Гаврилів – «Три «любовні» історії Йозефа Рота»), Лариса Цибенко – «Нескінченна втеча» як доля, «чужина» як призначення. Пам'ятання «мислених ландшафтів» Йозефа Рота у творчості Інгеборг Бахменн»), Чернівців (Петро Рихло – «Йозеф Рот як «український» автор»), Івано-Франківська (Галини Петросаняк – «Елементи модернізму у витворенні художнього простору Галичини у творчості Йозефа Рота»). Твори цього художника слова щораз більше перекладаються українською мовою в сучасній національній видавничій справі (Ігор Андрущенко, Юрко Прохаська, Євгенія Горева, Володимир Кам'янець, Тимофій Гаврилів та ін.), що засвідчує посилення естетичного інтересу до творчості Йозефа Рота в Україні.

Таким чином, Йозеф Рот й Україна, зокрема її галицьке пограниччя – тема і проблема поліаспектна. Відтак вона, поза сумнівом, викликати-

ме щораз новий непідробний інтерес у сучасних українських дослідників.

Література

1. Bronsen D. Joseph Roth. Eine Biographie. Köln: Kiepenhausen & Witsch, 1974, S.258.
2. Маценка Світлана. Захід та Схід у тлумаченні Йозефа Рота // Факт як експеримент. Механізми фікціоналізації дійсності у творах Йозефа Рота / Упор. і ред.. Тимофій Гаврилів. Львів: ВНТЛ-Класика, 2007. С. 23-35.
3. Монолатій Т. Поетика повсякденності. Проза Йозефа Рота як інтертекст. Івано-Франківськ, 2015. 240 с.
4. Strelka J. Auf der Suche nach dem verlorenen Selbst. Bern / München, 1977, S. 70-71.
5. Левицька Т. Ментальний ландшафт й уява України у творчості Йозефа Рота // Стосунки Сходу та Заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності. Зб. наук. праць. Луганськ, 2007. С. 297-307.
6. Рихло Петро. Йозеф Рот як «український» автор // Факт як експеримент. Механізми фікціоналізації дійсності у творах Йозефа Рота. / Упор. і ред. Тимофій Гаврилів. Львів: ВНТЛ-Класика, 2007. С. 197-217.
7. Schütz Heinz. Juden in der deutschen Literatur. Eine deutsch-jüdische Literatur-geschichte im Überblick. München; Zürich: Piper, 1992.
8. Рихло Петро. Йозеф Рот як «український» автор... Цит. видання.
9. Kashyński Stepan. Identität, Mythisierung, Poetik. Beiträge zur österreichischen Literatur im 20. Jahrhundert. Poznań: Wydawnictwo naukowe UAM, 1991.
10. Йозеф Рот Мандрівка по Галичині / Укр. переклад І. Андрущенка // Ї, число 6, 1995 // <http://www.ji.lviv.ua/n6texts/rothl.htm>.
11. Цит. за: Горбач Анна Галя. Українські мотиви у творчості Йозефа Рота // Сучасність (Мюнхен). 1965, Ч.3 (51). с. 59-79.
12. Рот Йозеф. Марш Радецький / Пер. з нім. Є. Горевої. К.: Юніверс, 2000.

**THE MODE OF THE HALYCH BORDERLAND
IN THE WORK OF JOSEPH ROTH****Stepan Khorob**

Vasyl Stefanyk Carpathian National University;
57 Shevchenko St., Ivano-Frankivsk, 76015, Ukraine;
e-mail: khorob@ukr.net

*The article explores the features of the epic thinking of the prominent Austrian writer, a native of Galicia (Brody), Josef Roth. Actually, this was the **purpose of the study**. It is proven that this was very clearly manifested in the works of the "Galician borderland", which the author used with different functionality (starting with the topos and ending with national-ethnic modes). In such a broad aspect of studying the originality of the ideological and aesthetic consciousness of a foreign artist of the word, the emphasis is placed on how in the novels, short stories, stories and reports of Josef Roth, Galicia is understood and recreated as an object and subject of his artistic thinking. For this purpose, the article applies the appropriate **research methods**: philological, hermeneutic, cultural-historical. As a result of studying the problem posed on the material of Josef Roth's prose works about the "Galician borderland", their originality and organicity in the general work of the classic of Austrian literature have been proven. This, in fact, is the novelty of the study.*

Keywords: Josef Roth, "Galician borderland", artistic thinking, Austrian writing.